
Lingvistika Korpus Empirie

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Lingvistika - korpus - empirie. -- Vydání první. -- Praha : Ústav pro jazyk český, 2020. -- 244 stran

Anglická resumé

Obsahuje bibliografie a bibliografické odkazy

ISBN 978-80-88211-13-6 (brožováno)

* 81'1 * 81'366 * 81'367 * 81'37 * 81'373.611 * 81'42 * 81'322.2 * (048.8:082)

- lingvistika
- morfologie (lingvistika)
- syntax
- sémantika
- tvoření slov
- textová lingvistika
- korpusová lingvistika
- kolektivní monografie

81 - Lingvistika. Jazyky [11]

Recenzovali:

doc. PhDr. Eva Höflerová, Ph.D.

doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

Vydání této kolektivní monografie bylo financováno v rámci statutární činnosti

Ústavu českého jazyka Akademie věd České republiky (RVO č. 68378092).

V práci se využívají také nástroje a data, které poskytuje výzkumná infrastruktura

LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná Ministerstvem školství,

mládeže a tělovýchovy České republiky (projekt č. LM2018101).

Návrh obálky a sazba: Marcela Hladíková

Tisk: ERMAT Praha, s. r. o.

Vydal Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Vydání první, Praha 2020

© Jana Bílková, Ivana Kolářová, Miloslav Vondráček (eds.)

© Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

ISBN 978-80-88211-13-6

OBSAH

I. KORPUS · EMPIRIE · MORFOLOGIE

Markus GIGER

Několik poznámek k přičestí přítomnému činnému v ruštině a češtině 9—16
Some remarks on the present active participle in Russian and Czech

Petr KARLÍK

Přechodníky v kontextu nominalizací 17—27
Transgressives in the context of nominalizations

Klára OSOLSOBĚ

Synonymní/variantní tvary infinitivu jako problém konzistentní lematizace 28—41
Synonymous/variant forms of infinitive as a problem of consistent lemmatization

Lucie JÍLKOVÁ

K užívání přičestí v přísudku: 70 dotazníků 42—47
The use of the participle: 70 questionnaires

II. KORPUS · EMPIRIE · SYNTAX

Eva HAJIČOVÁ · Jiří MÍROVSKÝ · Barbora ŠTĚPÁNKOVÁ

Několik poznámek ke slovosledu a aktuálnímu členění ve světle anglicko-českého paralelního korpusu 51—62
Some Notes on Word Order and Information Structure through the Lens of the English-Czech Parallel Corpus

Jarmila PANEVOVÁ · Markéta LOPATKOVÁ · Václava KETTNEROVÁ

Reciproka ve slovníku a v syntaxi 63—70
Reciprocals in lexicon and in syntax

Vladimír PETKEVIČ

Akuzativní rekece předložky „o“ a její identifikace při morfologické anotaci českých textů 71—80
Accusative government of the proposition “o” and its identification in morphological annotation of Czech texts

Josef ŠTĚPÁN

Souvětí složené z více než dvou vět hlavních 81—90
Compound sentence consisting of more than two main clauses

III. KORPUS · EMPIRIE · SÉMANTIKA

Miloslav VONDRÁČEK

Výrazy typu *běda* z pohledu slovnědruhového 93—102
Hyperlexemes of the *běda* type from the word-type point of view

Alena M. ČERNÁ

Lexém *zdraví* ve staré češtině 103—110
Lexeme *zdraví*, engl. *health* in Old Czech

Andrey IZOTOV

Čeština bez příkras a korpusová revoluce 111—126
Czech without embellishment and Corpora revolution

Vojtěch VESELÝ

K modálním významům slovesa *mušet* v konstrukcích s bezagentními slovesy 127—132
On modal meanings of the verb *mušet* in constructions with non-agentive verbs

IV. KORPUS · EMPIRIE · SLOVOTVORBA

- Božena BEDNAŘÍKOVÁ
Conversion and Its Onomasiological Value Cross-linguistically 135—141
- Ivana BOZDĚCHOVÁ
**Možnosti a meze slovotvorby češtiny
(K neologickým a okazionálním názvům osob)** 142—152
Possibilities and Limits of Word-formation in Czech
(To neological and occasional names of persons)
- Patrik MITTER
**K pojetí mutačních a transpozičních slovotvorných kategorií
v popisech slovotvorného systému současné spisovné češtiny** 153—164
Towards the concept of mutational and transpositional word-formation
categories in the word-formation system descriptions of Modern Standard Czech
- Veronika KOLÁŘOVÁ · Magda ŠEVČÍKOVÁ
**Substantiva tvořená od sloves se supletivními kořeny:
Korpusová studie deverbativ s kořeny *klád* a *lož*** 165—177
Nouns derived from verbs with suppletive roots:
A corpus-based study of action nouns with the roots *klád* and *lož*
- Ivana KOLÁŘOVÁ
**Slovesa od substantiv s časovým významem a jejich prefixální deriváty
v současné češtině** 178—190
Verbs formed from nouns with temporal meaning and their prefix derivatives
in contemporary Czech

V. KORPUS · EMPIRIE · TEXT

- Jana BÍLKOVÁ · Jiří ZEMAN
Diskurzní marker *no a* v mluvené češtině 193—200
Discourse marker *no a* in spoken Czech
- Milena HEBAL-JEZIERSKA
Česko-polská mezikulturní komunikace 201—208
Czech-Polish International Communication
- Jana HOFFMANNOVÁ
**Mluvená čeština v mediálním žánru „partnerského rozhovoru“:
ještě jednou k neformálnosti a „kolokvializaci“** 209—218
Spoken Czech in the media genre “partner interview”:
Informality and “colloquialization” revisited
- Petr MAREŠ
**Informace, výzvy, hodnocení: Metatextová vyjádření
v korespondenci a publicistice Karla Havlíčka** 219—229
Information, requests, evaluation: Metatextual statements
in Karel Havlíček’s correspondence and journalism

VI. KORPUS · EMPIRIE · FRANTIŠEK ŠTÍCHA

- Miloslav VONDRÁČEK
Korpus – empirie – František Štícha 233—244

Reciproka ve slovníku a v syntaxi

Jarmila PANEVOVÁ · Markéta LOPATKOVÁ · Václava KETTNEROVÁ

*Ústav formální a aplikované lingvistiky, Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy
{panevoval, lopatkova, kettnerova}@ufal.mff.cuni.cz*

Reciprocals in lexicon and in syntax

ABSTRACT: The notion of reciprocity is analyzed in linguistics from many different points of view. In this contribution, we focus on an interplay between reciprocity and valency. In Czech (as in other languages), three groups of reciprocal verbs can be delimited: (i) inherently reciprocal verbs, (ii) derived inherently reciprocal verbs and (iii) verbs without reciprocal feature in their lexical meaning that nevertheless allow reciprocity of some of their valency complementations. We show that verbs from the three given groups require different representation in lexicon and grammar and that in their syntactically reciprocalized constructions the clitic reflexive is of different part-of-speech classification. Moreover, they exhibit different types of ambiguity. Finally, we mention those aspects of reciprocity that cross the boundary between linguistically structured meaning and cognitive content.

KEYWORDS: reciprocity, valency, reciprocalization, reflexive pronoun, particle

1. Úvod

Zkoumáme-li oblast reciprocity a možnosti jejího vyjadřování v češtině, ocitáme se v málo přehledné terminologii, v oblasti různých teoretických přístupů a občas i v odchylkách v empirickém hodnocení příkladů. Je to oblast přitažlivá a pohybuje se v ní zasvěceně i jubilant. I když v několika ohledech jeho stanoviska nesdílíme, pokusíme se poukázat na místa obecnější shody.

Reciprocitu pokládáme za jev zasahující do oblasti lexikální i do oblasti syntaktické, odraz má v našem přístupu i v morfologii (viz Panevová 1999). Základní rozdíly v pojetí reciprocity v bohemistice vyplývají z vymezení povahy formantů *se/si*. Někteří autoři odmítají jejich řazení k zájmenům, jmenujme zejména Karlíka (1999; 2000), Olivu (2001), zčásti najdeme toto pojetí u V. Veselého (2018); jiní autoři pokládají některé jejich výskyty za tvary zájmen, viz např. Štícha (2003, s. 515n.), Štícha et al. (2013, s. 429), Štícha et al. (v tisku, odd. VI), Panevová (1999; 2007), Panevová et al. (2014). S přihlédnutím k vývojevým změnám prezentuje přechodnou pozici *se/si* Pergler (2016).¹

Rozdílná pojetí formantů *se/si* se odrážejí i v termínech užívaných pro jejich popis. Zatímco Štícha (1976) užívá důsledně termínu částice (pro všechny funkce *se/si*), Štícha (2003) a Veselý (2018) pro nezájmenná užití užívají termínu reflexivní morfém, Štícha et al. (2013) a Štícha et al. (v tisku) dává přednost termínu volný morfém s vědomím, že jsou jím pokryty různé funkce *se/si*. Tato vágní a nejednoznačná označení mají jisté teoretické konsekvence: každé slovo si v popisu češtiny dělá právem nárok na zařazení do slovnědruhové

¹ Odkazujeme zde pouze na novější bohemistické studie. Klasické práce Havránkovy (1928, 1937) a Kopečného (1954) jsme komentovaly v našich citovaných pracích dřívějších.

klasifikace, to však v citovaných pracích chybí. V našem pojetí se nevyhýbáme termínu částice (i přes jeho nejasné hranice a marginalitu při slovnědruhovém klasifikaci) a mluvíme tak o *se/si* buď jako o zájmenu, nebo jako o částici.

V tomto textu se soustředíme na slovesa umožňující vyjadřovat vzájemnost a sledujeme funkci formantu *se* v konstrukcích těchto sloves, kde tento formant vystupuje jednak v platnosti částice, jednak v platnosti zájmena.² Omezujeme se zde pouze na ta slovesa, u nichž je do reciprocity zapojen subjekt a přímý objekt a od nich odvozené varianty.³

2. Reciprocita ve slovníku a její vztah ke gramatice

2.1 Poté, co jsme se vyjádřily k základním termínům potřebným pro popis reciprocity, přeneseme se do sféry zachycení reciprocity ve slovníku. Vycházíme přitom z toho, zda sloveso nese rys reciprocity ve svém lexikálním významu, viz (ia) a (ib), či nikoli, viz (ii). Na tomto základě lze slovesa tvořící reciproční konstrukce dělit do následujících tříd:

- (ia) inherentně reciproční slovesa (např. *diskutovat*, *hádat se*, *prát se*, *setkat se*);
- (ib) odvozená inherentně reciproční slovesa (např. *navštěvovat se*, *nesnášet se*, *objímat se*);
- (ii) slovesa, která ve své lexikální sémantice žádný příznak reciprocity nenesou, ale mohou být pomocí syntaktické operace reciprokalizace⁴ užita k vyjádření vzájemnosti (např. *fotografovat*, *ošetřovat*, *poranit*).

Slovesa řazená zde jako (ia) a (ib) typicky vyjadřují vzájemnost mezi aktantem v pozici hloubkového subjektu (ACT) a valenčním doplňným vstupujícím do valenčního rámce jako jejich další aktant (PAT, případně ADDR). Tento další aktant (PAT, ADDR) je činností sloves ze třídy (ia) a (ib) nepochybně významově dotčen, i když na ní nemusí mít aktivní podíl (pokud se X hádá s Y, pak Y je nějakým způsobem hádkou dotčen, nemusí sice být v hádce aktivním zdrojem, ale je do hádky zapojen). Povrchové realizace valenčních doplňnutí u třídy (ia) a (ib) naznačují asymetrii co do podílu jejich dotčených aktantů na ději, přesto slovesy vyjádřené činností (např. *hádání/hádky s někým*, *diskutování/diskuse s někým*) v sobě prvky reciprocity významově obsahují.⁵ Oproti tomu u (asymetrických) sloves ze třídy (ii) lze reciprocity do konstrukce vnést pouze syntaktickou operací, jejímž důsledkem je změna v syntaktické struktuře. Tuto změnu nazýváme syntaktickou reciprokalizací.

Rozdíl mezi recipročními slovesy ze tříd (ia) a (ib) je dán jejich původem – odvozená reciproční slovesa z (ib) vznikají jako výsledek procesu derivační morfologie; rysu (lexikální) reciprocity tato slovesa nabývají při odvození derivačním morfémem *se*,⁶ kterému pak připisujeme povahu částice tvořící součást jejich lemmatu. Jejich základovými slovesy jsou slovesa skupiny (ii) (např. *objímat někoho* → *objímat se s někým*, *nenávidět někoho* → *nenávidět se s někým*).

² Argumenty pro tato chápání jsou uvedeny ve starších pracích (Panevová 1999; 2007).

³ Stranou v tomto textu necháváme případy, kdy se na recipročním vztahu nepodílí subjekt, ale dva další předměty; takové konstrukce nepřinášejí z hlediska interpretace reflexiva *se* speciální problémy (např. *Lékaři oddělili siamská dvojčata (od sebe)*). Neprobíráme zde ani případy, kdy reciprocity signalizuje formant *si* (např. *Jan slibuje Marii věrnost – Jan a Marie si slibují věrnost*).

⁴ K syntaktické reciprokalizaci viz níže odd. 2.2.

⁵ Tato asymetrie se ruší až při uplatnění operace syntaktické reciprokalizace, viz níže odd. 2.2.

⁶ Popř. užitím derivačního morfému *si* (např. *tykat někomu* → *tykat si s někým*), kterému zde nevěnujeme zvláštní pozornost.

Rozdíly mezi třídami (ia) a (ib) se tedy odrážejí i formálně ve slovníku.⁷ Slovesa z (ia) vstupují do slovníku jako jediná lexikální jednotka, a to spolu s reflexivní částicí *se/si*, je-li součástí jejich lemmatu (např. *prát se*), nebo bez této částice (např. *diskutovat/*diskutovat se*). Slovesa ze skupiny (ib) jsou ve slovníku reprezentována reflexivními lemmaty; navíc je u těchto sloves potřeba vyznačit jejich derivační vztah k příslušným slovesům z třídy (ii). Derivace pomocí *se* je v těchto případech spojena se změnami ve valenčním rámci výchozího slovesa, typicky s jeho intranzitivizací doprovázenou významovou změnou: odvozená slovesa umožňují vyjádřit částečnou nebo úplnou symetrii mezi jejich valenčními doplněními (např. *navštěvovat* ACT(1) PAT(4) → *navštěvovat se* ACT(1) PAT(s+7)).

Ve slovníku je navíc nezbytné u všech tříd sloves (ia), (ib) a (ii) vyznačit jejich možné reciproční užití. Tímto údajem se odlišují slovesa těchto tří tříd od sloves, u nichž žádné reciproční užití není akceptovatelné (např. *položít, sedět, ukončit, zniť*).⁸ V případě tříd sloves (ia) a (ib) je daný údaj doprovázen informací o tom, že jde o slovesa, která nesou ve svém významu příznak reciprocity.⁹

2.2 Operaci syntaktické reciprocizace, tedy reciprocizaci dvou valenčních doplnění, kdy je sémantický vztah vzájemnosti mezi dvěma valenčními doplněními vyjádřen formálně syntakticky, umožňují slovesa všech těchto tří tříd. Výsledkem této operace jsou odvozené reciproční konstrukce vyjadřující symetrickou účast zasažených valenčních doplnění na ději vyjádřeném slovesem. Důsledkem je, že tato valenční doplnění pak referují k oběma entitám ve vztahu reciprocity, podle Chrakovského (1999) dochází k „spřežení“ rolí, viz též Panevová (2007).

Valenční doplnění, která jsou schopna podrobit se syntaktické reciprocizaci, musí být ve slovníku vyznačena zvláštním údajem (např. zvláštním indexem R, viz Panevová 1999, případně údajem ve zvláštním atributu, viz slovník VALLEX, Lopatková et al. 2016). „Spřežení“ rolí se při syntaktické operaci reciprocizace projevuje i formálně modifikací valenční struktury slovesa:

- (a) Druhé zasažené doplnění se přesouvá do koordinovaného subjektu.¹⁰
- (b) V pozici objektu se nachází reflexivní zájmeno v příslušném tvaru (daném morfematickými požadavky tohoto valenčního doplnění), čímž je i formálně vyjádřena reference k oběma reciprocitou zasaženým entitám (1a); výjimku představují případy, kdy je druhý aktant, který lze zahrnout do reciprocity, na povrchu vyjádřen formou *s+7* – v takových případech bývá až na výjimky daná pozice v recipročních konstrukcích vzniklých syntaktickou reciprocizací z povrchu systematicky vypuštěna (2a). Alternativou pro vyjádření druhého aktantu je výraz *jeden – druhý* (1b) a (2b).¹¹

⁷ V důsledku toho, že Štícha et al. (2013, s. 430) nepracuje s pojmem syntaktické reciprocizace, není tam užíván třídění sloves identické s tříděním naším. Reflexivní slovesa zde spadající do třídy (ia) Štícha et al. nazývají „reflexiva tantum s významem recipročním“, dále pracují s termínem „reciproka tantum“, která pokrývají třídu (ib), a dále s termínem „reciproka homonymní“, kam lze zahrnout ta slovesa třídy (ii), která tvoří homonymní konstrukce s recipročním, nebo reflexivním čtením.

⁸ Podmínky vylučující reciprocity jsou popsány v (Panevová 1999).

⁹ Například ve slovníku VALLEX, dostupném na <http://ufal.mff.cuni.cz/vallex/>, navrhuje tuto informaci kódovat u obou typů (ia) i (ib) hodnotou „inherent“, která je u typu (ib) doplněna typem lexikální derivace, tedy hodnotou „derived-recip“.

¹⁰ Pro zjednodušení necháváme v této metodologické části stranou plurálové vyjádření subjektu, vyjádření kolektivním jménem apod.

¹¹ K formám tohoto výrazu viz (Kettnerová – Lopatková 2020).

- (1a) *Jan fotografuje Marii.* → *Jan a Marie se (navzájem) fotografují.*
 (1b) *Jan fotografuje Marii.* → *Jan a Marie fotografují jeden druhého.*
 (2a) *Jan debatuje s Marií.* → *Jan a Marie (spolu) debatují.*
 (2b) *Jan debatuje s Marií.* → *Jan a Marie debatují jeden s druhým.*

Jelikož syntakticky reciprokalizované konstrukce charakterizují pravidelné změny ve valenční struktuře slovesa, není třeba tyto konstrukce zachycovat ve valenčním slovníku jako samostatné slovníkové položky sloves, ale je možné je popisovat pomocí gramatických pravidel umožňujících z rámce pro n reciproční užití slovesa odvodit rámec pro jeho reciproční užití, formalizovaný popis těchto pravidel navrhuji např. Lopatková et al. (2016).

3. Vztahy mezi inherentně recipročními slovesy, slovesy bez rysu reciprocity a syntakticky recipročními konstrukcemi

Z výše uvedeného vyplývá, že při popisu reciprocity je třeba brát v úvahu potenciální triády vět reprezentujících užití sloves bez příznaků reciprocity v lexikálním významu (ii), odvozených inherentně recipročních sloves (ib) a inherentně recipročních sloves (ia). Tato triáda je redukována na dichotomii u sloves ze třídy inherentních reciprok (ia) a u těch sloves ze třídy (ii), která netvoří odvozená inherentně reciproční slovesa:

(3a) <i>Jan líbá Marii.</i>	(6a) <i>Jan se hádá s Marií.</i>
(3b) <i>Jan se líbá s Marií.</i> ¹²	(6b) <i>?Jan s Marií se hádá.</i> ¹⁴
(3c) <i>Jan a Marie se líbají.</i>	(6c) <i>Jan a Marie se (spolu) hádají.</i>
(4a) <i>Jan nesnáší Marii.</i>	(7a) <i>Jan diskutuje s Marií.</i>
(4b) <i>Jan se nesnáší s Marií.</i>	(7b) <i>*Jan se diskutuje s Marií.</i>
(4c) <i>Jan a Marie se nesnášejí.</i>	(7c) <i>Jan a Marie (spolu) diskutují.</i>
(5a) <i>Jan kritizuje Marii.</i>	(8a) <i>Jan soutěží s Marií o první místo.</i>
(5b) <i>?Jan se kritizuje s Marií.</i> ¹³	(8b) <i>*Jan se soutěží s Marií o první místo.</i>
(5c) <i>Jan a Marie se kritizují (navzájem).</i>	(8c) <i>Jan a Marie (spolu) soutěží o první místo.</i>

Věty (3a), (4a) a (5a) dokládají užití asymetrických sloves (třída (ii)), tedy *líbat někoho*, *nesnášet někoho* a *kritizovat někoho*. Od základových sloves uplatněných v (3a) a (4a) jsou odvozena inherentně reciproční slovesa patřící do třídy (ib), tedy *líbat se s někým* a *nesnášet se s někým*, viz příklady (3b) a (4b). Sloveso *kritizovat* uvedené v (5a) základ pro odvození inherentně recipročního slovesa netvoří, viz (5b). Věty (6a), (7a) a (8a) demonstrují užití inherentně recipročních sloves (třída (ia)), tedy *hádat se*, *diskutovat* a *soutěžit*. Od všech uvedených sloves ve variantách (a), tedy (3a)–(8a), a dále od sloves (3b) a (4b) lze vytvářet syntakticky reciprokalizované konstrukce typu (c), viz (3c)–(8c).

V závislosti na charakteru slovesa tak není triáda, uvedená u příkladů (3) a (4), vždy úplná; příkladem jsou dvojice (5a), (5c) až (8a), (8c), kde není přítomna podoba s odvozeným inherentně recipročním slovesem z třídy (ib), viz nemožnost variant (b), (5b)–(8b); pro realizaci vzájemnosti je tedy k dispozici jen základní podoba slovesa typu (a), viz (5a)–(8a), a z ní derivovaná syntaktická konstrukce typu (c), (5c)–(8c).

¹² Existují kontexty, které mohou potenciální reciprocity zrušit (např. *Jan se líbá s Marií rád*, *Petr vášnivě diskutoval s Karlem*), k tomu viz Panevová (1980).

¹³ Korpusové vyhledávky nedokládají sloveso *kritizovat* v singuláru s doplněním s formou s+7.

¹⁴ Ke konstrukcím s hypotaktickou koordinací a jejich možnou homonymií s konstrukcemi recipročními viz odd. 4.

Tam, kde není větné paradigma úplné, vždy chybí odvozené inherentně reciproční sloveso typu (ib). Důvody jeho absence jsou sémantické. Odvodit inherentně reciproční sloveso umožňují pouze některá slovesa třídy (ii), a to jen slovesa určitých sémantických okruhů – jde zejména o sociální děje, např. *navštěvovat se*, slovesa s významem komunikace, např. *oslovovat se*, antagonistické děje, např. *bít se*, *nesnášet se*, projevy citů, např. *líbat se*.¹⁵ U sloves, která již příznak reciprocity nesou, tedy u sloves třídy (ia), je existence paralely typu (ib) též vyloučena.

U syntakticky odvozených recipročních konstrukcí typu (c), tedy (5c)–(8c), je základ pro jejich odvození nesporný, neboť zde existuje vždy jediné základové sloveso, a to buď sloveso s asymetrickým významem (třída (ii)), viz (5a), nebo inherentně reciproční sloveso typu (ia), viz varianty (a), (6a)–(8a).

U úplných triád však vyvstává otázka, jaké jsou odvozovací vztahy mezi jejich členy: Jsou konstrukce odvozené syntaktickou reciprokací, reprezentované příklady (3c) a (4c), po řadě odvozeny od (3a) a (4a) (řešení (A)), nebo od (3b) a (4b) (řešení (B))? Odpověď na tuto otázku je spojena především s hodnocením povahy formantu *se* v těchto konstrukcích. Pro každou z těchto možností existují nezávislé formální argumenty svědčící jak pro řešení (A), viz parafráze (3d)–(3e) a (4d)–(4e), tak podporující řešení (B), viz parafráze (3f) a (4f).

(3d) *Sebe Jan a Marie často náruživě líbali.*

(3e) *Jan a Marie často náruživě líbali jeden druhého.*

(3f) *Jan a Marie se líbají jeden s druhým.*

(4d) *Sebe Jan a Marie nesnášejí.*

(4e) *Jan a Marie nesnášejí jeden druhého.*

(4f) *Jan a Marie se nesnášejí jeden s druhým.*

Možnost (byť velmi okrajová) nahradit *se* v (3c) silným tvarem *sebe*, viz (3d), mluví ve prospěch řešení (A): formant *se* je v (3c) v tomto případě interpretován jako zájmeno v akuzativu, zaplňující pozici PAT, a syntakticky reciprokálovanou konstrukci (3c) lze tak interpretovat jako odvozenou ze slovesa *líbat* ze třídy (ii). Řešení (A) dále podporuje forma výrazu *jeden druhý* v (3e). Vedle zájmena představuje výraz *jeden druhý* další prostředek vyjádření reciprocity v recipročních konstrukcích odvozených syntaktickou reciprokací. První část tohoto výrazu *jeden* má v případě, že je reciprocitou zasažen subjekt, vždy formu nominativu, zatímco část *druhý* má formu danou morfematickým vyjádřením druhého valenčního doplnění zahrnutého do reciprocity. V (3e) jde o akuzativ, a konstrukce (3c) by tak měla být odvozena syntaktickou reciprokací uplatněnou na valenční rámec ACT(1) PAT(4) slovesa *líbat* (typ (ii)).

Protože však existuje varianta (3f), je na místě uvažovat i o tom, že skloňovaná část výrazu *jeden s druhým* kopíruje valenci odvozeného inherentně recipročního slovesa *líbat se* (typ (ib)) s valenčním rámcem ACT(1) PAT(s+7) a že *se* je tu podle argumentace uvedené výše částicí. Při řešení (B) tedy reciproční konstrukce vzniká na podkladě slovesa *líbat se* uvedeného v (3b).

Podobná analýza je platná i pro konstrukci (4c), která buď může být odvozena syntaktickou reciprokací uplatněnou na valenční rámec ACT(1) PAT(4) slovesa *nesnášet* typu (ii) (tedy řešení (A)), nebo na rámec ACT(1) PAT(s+7) slovesa *nesnášet se* typu (ib) (řešení (B)), viz příklady (4d) a (4e) na jedné straně a příklad (4f) na straně druhé.

¹⁵ Podrobné sémantické třídění těchto vztahů pro slovenštinu podává Ivanová (2020).

Pokud by předložené argumenty pro řešení (A) i (B) byly uznány za stejně relevantní, vyplýval by z toho závěr, že reciproční konstrukce v příkladech (3c) a (4c) jsou homonymní jakožto syntaktické deriváty podob sloves ze tříd (ii) a (ib), zatímco syntaktické konstrukce (5c)–(8c) mají jednoznačný základ pro jejich odvození, a to v případě (5c) sloveso třídy (ii) a v případě (6c)–(8c) sloveso třídy (ia).

4. Reciprocita a homonymie

Mezi recipročními konstrukcemi lze najít mnoho zdrojů homonymie. Kromě homonymie recipročních konstrukcí odvozených syntaktickou reciprokací, diskutované výše v odd. 3, je to právě mnohoznačnost formantu *se*, která je zdrojem další homonymie. I zde se ukazuje jako účelné rozdělení sloves do třech výše představených tříd, inherentních reciprok (ia) a (ib) na straně jedné a sloves umožňujících pouze syntaktickou reciprokací (ii) na straně druhé. Jsou to totiž pouze slovesa třídy (ii), na jejichž podkladě vznikají dvojznačné konstrukce s reciproční, nebo reflexivní interpretací. Homonymii vykazují ta ze sloves uvedené skupiny, u nichž reciprocita a reflexivita zasahuje totožnou dvojici valenčních doplňků; podmínkou je dále plurálový charakter entity v subjektu. Konstrukce v (9)–(11) ve variantách (a) tak mají v závislosti na kontextu reciproční (b), nebo reflexivní čtení (c).¹⁶ Pro odstranění nežádoucí homonymie těchto konstrukcí je třeba užít desambiguačních prostředků: v případě recipročních konstrukcí adverbialií *vzájemně*, *navzájem* nebo *mezi sebou* ve variantách (b), (9b)–(11b), v případě reflexivních konstrukcí zájmena *sám*, viz varianty (c), (9c)–(11c).

(9a) *Petr a Karel se litovali.*

(9b) *Petr a Karel se vzájemně/navzájem litovali.*

(9c) *Petr a Karel sami sebe litovali.*

(10a) *Chlapci se bušili pěstmi do hlavy.*

(10b) *Chlapci se bušili vzájemně/navzájem do hlavy.*

(10c) *Chlapci se sami bušili do hlavy.*

(11a) *Partneři se vinili z nedostatku empatie.*

(11b) *Partneři se vzájemně/navzájem vinili z nedostatku empatie.*

(11c) *Partneři se sami vinili z nedostatku empatie.*

S jiným typem homonymie jsou spojena některá inherentně reciproční slovesa obou skupin (ia) a (ib). Zdrojem homonymie je u nich hypotaktická koordinace: konstrukce (12a) a (13a) tak mohou být interpretovány buď jako konstrukce vzniklé syntaktickou reciprokací uplatněnou po řadě na sloveso *hádat se* ze skupiny (ia) (12b) a *bít se* ze skupiny (ib) (13b), nebo jako konstrukce vzniklé na podkladě těchto sloves (12c) a (13c), v nichž je však aktant ADDR z povrchu elidován. V obou případech je forma *s+7* součástí hypotaktické koordinace, v jednom případě však koordinovaná skupina odpovídá ACT i ADDR, přesunutému do subjektu (12b) a (13b), a je tak příznakem syntakticky reciprokací struktury, ve druhém vyjadřuje pouze ACT, zatímco ADDR je zevšeobecněný, a tudíž z povrchu vypuštěný (12c) a (13c). K odstranění homonymie přispívá přítomnost adverbialií *spolu*, *navzájem*, *vzájemně* nebo *mezi sebou* (12b) a (13b).

(12a) *Jiras s Máderem se tentokrát nehádali.* (SYNv7)

(12b) *Jiras s Máderem se tentokrát spolu/navzájem/vzájemně/mezi sebou nehádali.*

¹⁶ Bohatá korpusová exemplifikace je obsažena v (Panevová 2008).

(12c) *Jiras s Máderem se tentokrát nehádali s tím, s kým se obvykle hádají.*

(13a) *Hráči s trenéry se bijí o lepší nastavení pravidel.*

(13b) *Hráči s trenéry se spolu/mezi sebou/navzájem/vzájemně bijí o lepší nastavení pravidel.*

(13c) *Hráči s trenéry se bijí o lepší nastavení pravidel s tím, s kým se obvykle bijí.*

5. Reciprocita a obsah

Předmětem mnoha sémanticky orientovaných studií (např. Langendoen 1978; Dalrymple et al. 1998) jsou možné přesahy reciprocity do oblasti mimojazykového obsahu spojené s vágností. Vágnost v recipročních konstrukcích se objevuje zejména v případech, kdy vztah vzájemnosti zahrnuje více než dvě entity. V příkladu (14) není pravděpodobné, že všechny tři dvojice aktérů jsou v témže okamžiku v symetrickém vztahu, pravděpodobnější je ta interpretace, že každý z trojice vstupuje do vztahu symetrie s alespoň jedním dalším z trojice, podobně viz příklad (15). Jazykově není v recipročních konstrukcích specifikováno ani prostorové uspořádání entit, např. v (16) může jít o různé uspořádání a z něj vyplývající vztahy podle toho, zda je z pytlů stavěna protipovodňová hráz, nebo zda jde jen o jejich skladování (pouze v prvním případě se nutně překrývají), v příkladu (17) je pravděpodobné řetězcové uspořádání, kdy jedno dítě nakazí určité další, to pak nějaké další a tak dále.

(14) *Jan, Karel a Jiří se koulovali.*

(15) *Petr, Karel a Jiří se pozdravili.*

(16) *Pytle s pískem ležely na sobě.*

(17) *Děti ve škole se nakazily navzájem.*

Další přesah do obsahu souvisí s otázkou, zda je symetrie v recipročních konstrukcích vyjádřená v jediné události (18), nebo zda jde o více oddělených událostí (19) a (20). Jazykově však tato distinkce strukturována není a v mnoha případech ji nelze odvodit ani na základě lexikálního významu slovesa (21).

(18) *Chlapci se perou.*

(19) *Sourozenci se pravidelně navštěvují.*

(20) *Děti se navzájem chválily.*

(21) *Rozčilení řidiči se hrubě uráželi.*

V některých recipročních konstrukcích platí specifická omezení na lexikální obsazení subjektové pozice, viz příklady (22a) a (23) vyžadující více než dvě entity, tato omezení však vyplývají spíše z lexikálního významu slovesa a jsou často platná i v jejich n recipročním užití, srov. (22b):

(22a) *Obyvatelé se vzájemně povraždili.*

(22b) *Muslimové na Molukách povraždili 14 křesťanů.* (SYNv7)

(23) *Do města se sjeli delegáti strany.*

6. Závěr

Mohlo by se zdát, že odpověď na otázku, co je podkladem pro reciproční konstrukce, viz zejm. odd. 3, nemá zásadní význam pro teoretický popis reciprocity, my se však domníváme, že má důsledky jak pro konzistentní popis valence, tak pro popis paradigmaticky v morfologickém systému. Rozlišení sloves na ta, která ve svém významu rys reciprocity obsahují, a na ta, která reciprocitu umožňují kódovat pouze syntakticky, pokládáme za příspěvek

k řešení sporných otázek okolo funkce formantů *se/si*. Takové rozlišení přispívá k ekonomii slovníkového modulu, na jehož základě je pak vytváření syntakticky recipročních konstrukcí zajišťováno gramatickými pravidly.

Úvahy a analýzy prezentované v tomto textu jsou vedeny v rámci projektu GAČR 18-03984S *Mezi reciprocitou a reflexivitou: syntaktická a lexikografická analýza českých recipročních konstrukcí*.

LITERATURA

- DALRYMPLE, M. – KANAZAWA, M. – KIM, Y. et al. (1998): Reciprocal Expressions and the Concept of Reciprocity. *Linguistics and Philosophy*, 21, 159–210.
- HAVRÁNEK, B. (1928, 1937): *Genera verbi v slovanských jazycích I a II*. Praha: Královská česká společnost nauk.
- CHRAKOVSKIJ, V. S. (1999): *Diateze i referentnost. Teoryja jazykoznanija. Rusistika. Arabistika*. Sankt Peterburg: Nauka, 67–101.
- IVANOVÁ, M. (2020): Reciprocita v slovenčině a optimalizácia jej lexikografického spracovania. *Slovenská reč*, 85 (2), 143–161.
- KARLÍK, P. (1999): Reflexiva v češtině. In: E. Rusínová (ed.), *Přednášky a besedy z 32. běhu Letní školy slovanských studií*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 44–52.
- KARLÍK, P. (2000): Hypotéza modifikované valenční teorie. *Slovo a slovesnost*, 61 (3), 170–189.
- KETTNEROVÁ, V. – LOPATKOVÁ, M. (2020): Ke způsobům vyjádření vzájemnosti v češtině. *Slovo a slovesnost*, 81 (4), 243–268.
- KOPEČNÝ, F. (1954): Pasivum, reflexivní forma slovesná a reflexivní sloveso. *Studie a práce lingvistické*. Praha: Hanl. ČSAV, 224–247.
- LANGENDOEN, D. T. (1978): The Logic of Reciprocity. *Linguistic Inquiry*, 9, 177–197.
- LOPATKOVÁ, M. – KETTNEROVÁ, V. – BEJČEK, E. – VERNEROVÁ, A. – ŽABOKRTSKÝ, Z. (2016): *Valenční slovník českých sloves VALLEX*. Praha: Karolinum.
- OLIVA, K. (2001): Reflexe reflexivity reflexiv. *Slovo a slovesnost*, 62 (3), 200–207.
- PANEVOVÁ, J. (1980): *Formy a funkce ve stavbě české věty*. Praha: Academia.
- PANEVOVÁ, J. (1999): Česká reciproční zájmena a slovesná valence. *Slovo a slovesnost*, 60 (4), 269–275.
- PANEVOVÁ, J. (2007): Znovu o reciprocitě. *Slovo a slovesnost*, 68 (2), 91–100.
- PANEVOVÁ, J. (2008): Problémy se slovanským reflexivem. *Slavia*, 77, 153–163.
- PANEVOVÁ, J. et al. (2014): *Mluvnice současné češtiny 2. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum.
- PERGLER, P. (2016): K otázce tzv. akuzativního *se* v češtině: pohled (nejen) diachronní. *Slovo a slovesnost*, 77 (2), 102–122.
- ŠTÍCHA, F. (1976): Vypuštění částice *se* v koordinovaném a závislostním spojení zvrtných sloves. *Naše řeč*, 59 (2), 68–76.
- ŠTÍCHA, F. (2003): *Česko-německá srovnávací gramatika*. Praha: Argo.
- ŠTÍCHA, F. et al. (2013): *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- ŠTÍCHA, F. et al. (v tisku): *Velká akademická gramatika současné češtiny*, díl 2.
- VESELÝ, V. (2018): K slovtvorné funkci reflexivních morfémů *se, si*. *Naše řeč*, 101 (3), 138–157.